

FRAZER-IMREGH MONIKA

ANGELO POLIZIANO ÉS NICCOLÒ LEONICENO VITÁJA A *NATURALIS HISTORIA* EGY HELYÉRŐL

Bevezetés

Az antik tradíciók továbbélésével, hagyományozódásával és újraértelmezésével kapcsolatban Polizianónak egyetemi évnnyitó előadásain és a *Miscellanea* című gyűjteményébe foglalt klasszika-filológiai értekezésein túl a legnagyobb érdeklődésre a tizenkét kötetbe rendezett *Levelei* tarthatnak számot, melyek nemcsak értékes tanúi a reneszánsz legnagyobb kútfői eszmecseréinek, de számos alkalommal önálló kis tanulmányokat is magukba foglalnak.¹ A második kötet 3-tól 7-ig terjedő levelei tartalmazzák a cím-ben szereplő két humanistának és nagy hatású tanárnak a tudós, ám barátságos vitáját, mely idősebb Plinius egyik szöveghelyére vonatkozik a *Naturalis historiában*.² Niccolò Leoniceno kora egyik legjelentősebb orvosa és természettudósa, Galénos fordítója, a ferrarai egyetem oktatója.³ Az angol reneszánsz egyik kulcsalakjának, Thomas Linacrenak a „posztdoktori” tanára. Angelo Poliziano költő-műfordító, Lorenzo de’ Medici fiainak nevelője, a firenzei egyetem oktatója, két oxfordi tudós-diák: William Grocyn és az említett Thomas Linacre latin–görög tanára.⁴ Bevezetőmben először külön-külön

¹ Angelo Poliziano: *Letters*. Vol. I, Books I–IV. Ed., transl. Sh. Butler. Cambridge Massachusetts – London (2006).

² Uo. 82–106.

³ Niccolò Leoniceno (1428–1524) matematikát, filozófiát és orvostudományt oktatott Ferrarában. Rövid életrajzát lásd Frazer-Imregh M.: Niccolò Leoniceno orvos, filozófus, az orvostudomány újkori reformjának atyja. *Orpheus Noster* 43 (2021) megjelenés előtt. A rá vonatkozó bibliográfiából lásd H. Hirai: Niccolò Leoniceno between the Arabo-Latin Tradition and the Renaissance of the Greek Commentators. In: *Medical Humanism and Natural Philosophy: Renaissance Debates on Matter, Life and the Soul*. Boston – Leiden (2011) 19–45; Ch. G. Nauert: Humanists, Scientists, and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author. *AHR* 84 (Febr. 1979) 72–85; B. W. Ogilvie: *The Science of Describing*. Chicago – London (2006); V. Nutton: The Rise of Medical Humanism: Ferrara 1464–1555. *Renaissance Studies* 11 (1997) 2–8; G. Ferrari: Gli errori di Plinio: fonti classiche e medicina nel conflitto tra Alessandro Benedetti e Niccolò Leoniceno. In: *Sapere e potere. Atti del IV Convegno* (Bologna 1989). Vol. II. Bologna (1990) 173–204; A. Lonigo: Niccolò Leoniceno (1428–1524). Un nobile veneto alla corte estense di Ercole I. In: *Atti della Società Italiana di Studi Araldici (Torino 12 novembre 2016)*. Acquila (2017) 187–200; A. Lonigo (a cura di): *Niccolò Leoniceno 1428–1524: Un umanista veneto nella storia della medicina. Atti del convegno in Lonigo per il 590° anniversario della nascita*. Lonigo (2019); D. Mugnai Carrara: *La biblioteca di Niccolò Leoniceno. Tra Aristotele e Galeno: cultura e libri di un medico umanista*. Firenze (1991).

⁴ Poliziano munkásságáról lásd Frazer-Imregh M.: „Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?” – Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával. *Antikvitás és Reneszánsz* 6 (2020) 47–51. További szakirodalom: uo. 63–68.

Poliziano, majd Leonicenso Plinius-tanulmányait mutatom be. Ezután vázoló levélváltásukat, mely azt a több évtizedes Plinius-vitát kiobbantotta, amelybe számos más humanista és orvos is bekapcsolódott. A vitára itt csak nagy vonalakban utalok.⁵

Poliziano Plinius-tanulmányai

Poliziano érdeklődése a *Naturalis historia* iránt 1480-tól nyomon követhető nemcsak egyetemi előadásában, hanem irodalmi munkásságában is. Kutatásairól főként a *Miscellanea* címen összegyűjtött száz tanulmánya 1489-ben megjelent első kötetében ad számot. Majd haláláig dolgozott további változatos tematikájú, Pliniust is érintő kérdéseken, melyeket egy második *Miscellanea*-ban kívánt közzéadni, ez azonban 59 tétellel befejezetlen és kiadatlan maradt.⁶ Mindkét kötetben hat-hat tanulmányt szentel Pliniust illető kérdéseknek, továbbá számos helyen tekintélyként hivatkozik rá.

Levelei is tanúsítják alapos ismereteit és haláláig tartó kutatómunkáját a témában: Leonicensóval folytatott levélváltásán kívül az 1494. május 2-án Pico della Mirandolának írt levelében is Pliniusról beszél.⁷

Polizianónak két régi *Naturalis historia*-kézirathoz volt hozzáférése a Medicin könyvtárban: Ez a két kódex a IX. században másolt, mai *Riccardianus* 488-as és a XII. századi, később kettészakított, mai *Laurentianus Plutei* 82.1. és 2. kézirrattal azonos. Emellett 1489 után Nápolyból, Ferrante király könyvtárából kapott kölcsön rövid időre egy XII. századi másolatot. A kéziratokon túl azonban egy ősnymtatvány is őrizi Poliziano beható Plinius-tanulmányainak nyomát: ez a Niccolò Perotti által Rómában, 1473-ban kiadott *Naturalis historia* egyik példánya, amely ma Oxfordban a Bodleian Library Q. 1.2. számú *incunabulum*. A kötet a javításokon kívül két fontos bejegyzést is tartalmaz Poliziano Plinius-kutatásaival és oktatómunkájával kapcsolatban. Mindkétben arról számol be Poliziano, hogy elvégezte a *Naturalis historia* szövegének összevetését.⁸ A második jegyzet mellett, hogy értékes tanúsággal szolgál arról, hogy a tudós külön-külön kollatálta az ősnymtatványt a három említett régi kézirrattal, megemlíti, hogy egy hét hónapos kurzust tartott a *Naturalis historia* kérdéseiről magánjelleggel néhány angol és portugál diáknak 1489 októberétől 1490 áprilisáig, kifejezetten az ő kérésükre: a portugál diákok II. János portugál király kancellárjának a fiai voltak, a két angol diák pedig William Grocyn és Thomas Linacre.

⁵ A vitáról részletesebben lásd Frazer-Imregh M.: Tévedett-e id. Plinius? – Angelo Poliziano és Niccolò Leonicenso vitája a *Naturalis historia* egy helyéről. In: *Az antik nevelés és öröksége. Az Ókortudományi Társaság Debreceni és Püspöcsabai Tagozatának konferenciája (2020. október 21–22.)*. Szerk. Tóth O. – Takács L. Debrecen (2021) megjelenés előtt. A szakirodalmat és a kutatástörténetet a tanulmányban ismertetem.

⁶ Modern kiadásai: A. Poliziano: *Miscellaneorum centuria secunda*. Per cura di V. Branca e M. Pastore. Firenze (1972); A. Poliziano: *Miscellanies*. Vol. I–II. Ed., transl. A. R. Dyck – A. Cotrell. Cambridge, Massachusetts – London (2020).

⁷ Ez levelei utolsó, XII. könyvének első darabjaként szerepel, lásd Angelus Politianus: *Opera*. Venetiis. ed. Aldus Manutius (1498) 6^v–7^v, az 1553-as bázeli kiadásban: 163–165.

⁸ A két bejegyzés a 401-es folium versóján olvasható.

Leonicenso Plinius-tanulmányai

Niccolò Leonicenso 1464-ben került Ferrarába, ahol az Este-család orvosa lett, akik ugyanakkor görög művek fordításaival is megbízták.⁹ Fordításai rendkívül precízek, és a görög szintaxisban igen járatos filológusnak mutatják.

A ferrarai egyetemen először matematikát adott elő, majd az erkölcsfilozófia és végül az orvostudomány oktatására kapott felkérést. 1479-ben tanította Giovanni Pico della Mirandolát, a tanár-diák viszony barátságga mélyült, így Pico 1482-ben közös kutatásra hívja Leonicensót Mirandolába, új villájába.¹⁰ Szintén 1482-ben Leonicenso Firenzében tartózkodott, ahol Lorenzo de' Medici mellett újra látja Polizianót, akivel 1479-ben már találkozott.

Ferrarában barátságot kötött a humanista Battista Guarinóval, az orvos Bonaccolival, és Giorgio Vallával.¹¹ Gyakorta értekezett kora legjelentősebb humanistáival: Polizianóval, Ermolao Barbaróval, Aldo Manuzióval és Erasmusszal.

A kilencvenes évektől kezdve ezen kulturális kapcsolatok, főként pedig a Polizianóval való levelezésének gyümölcse az 1492-től Plinius *Naturalis historiája* körül kibontakozó többszereplős vita.¹² A levelezésből kiderül, hogy Niccolónak volt már egy, a diákjai számára készített jegyzete ezelőtt, melyben elsősorban Avicennát és Serapiót bírálta. Ebben ejtett el érintőlegesen egy kritikai megjegyzést Pliniusról, és erre reagált Poliziano, innen indul tehát az egész vita.

A levélváltáshoz kapcsolódóan adta ki Leonicenso 1492-ben *De Plinii et aliorum in medicina erroribus (Plinius és mások orvosi tárgyú tévedései)* című értekezését, melyet Polizianónak ajánlott.¹³ A szintén a ferrarai udvar szolgálatában álló költő és tanácsos Collenuccio erre 1493-ban jelentette meg *Pliniana defensio adversus Nicolai Leonicensi accusationem (Plinius védelme Niccolò Leonicenso támadásával szemben)* című iratát,¹⁴ amelyet már úgy fogalmazott, hogy kéziratban láthatta Ermolao Barbaro készülő hatalmas munkáját, a *Castigationes Plinianaet (Pliniusi feddés/metszegetések)*.¹⁵ Ez nem sokkal később, valamikor 1492 és 1493 között jelent meg.

⁹ R. Gualdo: Sul volgarizzamento della Storia Romana di Dione Cassio di N. Leonicenso. *Studi linguistici italiani* 16 (1990) 223–246; 246.

¹⁰ Lásd G. Di Napoli: *Giovanni Pico della Mirandola*. Roma (1965) 33; G. Pico della Mirandola: *Opera omnia* I. Basilea (1572) 363–364.

¹¹ *I maestri di medicina ed arti dell'Università di Ferrara. 1391–1950*. A cura di F. Rospadori. Firenze (1991) 12–14; 238.

¹² R. K. French: Pliny and Renaissance medicine. In: *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder, His Sources and Influence*. A cura di R. K. French – F. Greenway. London (1986) 256–281.

¹³ Ferrarában, L. Rossi és A. Grassi nyomdájában.

¹⁴ Ferrara, A. Belfort, 1493. Lásd M. Santoro: La polemica pliniana fra il Leonicenso e il Collenuccio. *Filologia romanza* III (1956) 162–205. Vö. L. Thorndike: *A History of Magic and Experimental Science*. Vol. IV. New York (1966 [1934]) 593–610.

¹⁵ Róma, E. Silber, 1492–1493. Modern kiadása: E. Barbari *Castigationes Plinianaet et in Pomponium Melam*. A cura di G. Pozzi. Vol. I–IV. Padova (1973–1979). A *castigatio* briliáns szóvalasztás Barbaro részéről, mert a latin kifejezés mindhárom jelentésének értelmére utalhat: 1) feddés, dorgálás, megfegyelmezés; 2) buján sarjadjó növények megnyesése, csonkolás – ez a terjedelmes munka „vadhajtásainak”, azaz tévedéseinek

Leoniceno örült a *Castigationes* megjelenésének, és hozzá írt 1493-as levelében szívből gratulált a szerzőnek, mert úgy ítélte, az ő megközelítését támogatja Barbaro munkája.¹⁶ Óriási erőfeszítést nagyra értékeli és dicséri, majd kiemeli, és további magyarázatokkal látja el azokat a helyeket, amelyeket mindketten problémásnak találtak.

Collenuccio jogász, költő és filológus volt, és kevésbé mélyedt el más természettudományi művekben, tehát Dioskuridést és Aristotelés ilyen tárgyú munkáit nem ismer-te alaposan. *Defensiója* hét fejezetét szenteli Leoniceno állításai cáfolatának, a nyolcadik fejezetben pedig azokra a helyekre mutat rá Barbaro *Castigationeseiben*, amelyek az ő álláspontját támogatják.¹⁷

A tét nyilvánvaló volt: egy klasszikus auktort kellett a tekintélyrombolástól megmen-teni. Collenuccio és Barbaro legtöbb esetben szövegromlásokra hivatkozva érvelt, Collenuccio olykor alaptalanul. Érdekes módon bár Plinius *auctoritasát* védelmezi, azt kifogásolja Leoniceno érveléseiben, hogy más szerzők (például Aristotelés, Dioskuri-dés, Theophrastos és Galénos) *auctoritasára* hivatkozik, holott az igazi tudományosság ismérve a *ratio* és az *experimentum*. A dolog ironiája az, hogy az utóbbiban teljesen egyetértett Leonicenóval. Őt egyébként tanítványa, Virunio és barátja, Galateo írásban is védelmükbe veszik Collenuccio vádjai ellenében.

Leoniceno azonban a felhozott cáfolatokkal szemben is képes volt későbbi mun-káiban bebizonyítani, hogy a római auktor adatai sok esetben tévesek.

Poliziano és Leoniceno levélváltása

A két tudós már jó egy évtizede ismerte egymást, sőt a közös jóbarát, Pico miatt mond-hatjuk, hogy baráti kapcsolatban állt akkor, amikor Leoniceno itt tárgyalt első levelét 1490. január 28-án megírta.¹⁸ Poliziano egy csokorba gyűjtött levelezésüket természe-tesen saját céljainak megfelelően válogatta: ezek a *Miscellanea* első kötetének 1489-es megjelenése után őt ért kritikák miatt elsősorban saját, kissé kikezdett hírnevének hely-

kiiktatására és egyben a botanikai témákra vonatkozhat; 3) *c. loquendi*: szigorú figyelem a szóbeli kifejezésre. Mellesleg Poliziano a *Miscellanea*-kötetekben *Plinianae emandationes* – azaz „Pliniusi javítások” címen be-szél róla.

¹⁶ Barbaro ugyanebben az évben pestisben elhunyt, így vitájuknak nem lett folytatása. Leoniceno két további rövidebb bizonyítást fogalmazott: 1504-ben egy *Epistolát* a luccai orvosnak, Girolamo Menochiónak; 1507-ben pedig egy „újabb művet Plinius és sok más orvos tévedéseiről”: a *De Plinii et plurium aliorum medi-corum erroribus novum opus*, melyet a szintén luccai Francesco Totti nevű orvosnak címzett. A három rövid munkát végül 1509-ben adta ki Ferrarában, hozzácsatolva első, 1492-ben megjelent vitáiratához.

¹⁷ Lásd <https://archive.org/details/ita-bnc-in2-0000981-002>. Collenuccio és Leoniceno vitájához lásd Thorndike és Santoro már idézett írásait és ezt: Ch. G. Nauert jr.: *Humanists, Scientists, and Pliny: Changing Approaches to a Classical Author. AHR* 84 (1979) 81.

¹⁸ Poliziano és Leoniceno kapcsolatáról lásd M. G. Nardi: *N. Leoniceno e A. Poliziano*. In: *Il Poliziano e il suo tempo*. Firenze (1957) 247–251. Vö. P. Viti: *Poliziano e Plinio*. In: *La Naturalis Historia di Plinio nella tradizione medievale e umanistica*. A cura di V. Maraglino. Bari (2012) 153–169.

reállítása és tudós tekintélyének további gyarapítása voltak.¹⁹ Ezért került első helyre az a levél a II. könyv 3. darabjaként, amelyben Leoniceno őszinte örömét és elismerését osztja meg Polizianoval tanulmánykötetének megjelenése kapcsán. Ráadásul azt is megemlíti, hogy az ajándékkötet közvetítője nem kisebb név, mint a ferrarai humanista iskola központi alakja, Battista Guarino, ami szintén kedvez Poliziano megítélésének. Kiemelendő, hogy Leoniceno nemcsak az irodalomtudományra, hanem a filozófiára és az orvostudományra vonatkozóan is dicsérettel illeti Poliziano kutatómunkáját, ami nem kis dolog egy orvos-filozófus részéről. Sőt, tőle reméli, hogy az arab hatásra „elbarbárosodott” filozófia újra ékes latin nyelven fog szólni. (Ezzel Poliziano épp ekkortájt kezdett Aristotelés-kutatásaira és fordításaira utal.) Fontos bizonyítéka e levél Leoniceno és Giovanni Pico della Mirandola barátságának és a Mediciekkel fenntartott jó viszonyoknak is: Leoniceno szinte irigyli Polizianót, hogy Picóval nap mint nap együtt dolgozhat, ráadásul Lorenzo de’ Medici pártfogását élvezheti. Olyannyira, hogy szeretne harmadikként odaköltözni, és ha éppen akkor nem is lehetséges, de legalább öregkorát velük – közös filozófálással és kutatómunkával – eltölteni. Ha belegondolunk, hogy Leoniceno Polizianónál huszonhat, Picónál harmincöt esztendővel volt idősebb, akkor talán ez a kívánság a legnagyobb elismerés a ferrarai egyetem ekkor hatvankét éves professzora részéről. A sors iróniája, hogy mindkettőjüket pontosan harminc évvel élte túl. A „veszendőben lévő” tudomány közös erővel történő megmentésén kívül persze a biztos támogatás is kecsegtető lehetett Leoniceno számára: Polizianót a levél végén arra kéri, ajánlja be nemcsak Lorenzónak, de a már ifjúvá serdült (elsőszülött) Pierónak is, akit még Poliziano tanítványaként, annak gyermekkorában ismert meg. A levél szövegébe elegánsan egy *Ilias*-idézetet is belefűz az I. ének 3. sorából, természetesen görögül, ami ismét utalás Poliziano egyik első munkájára, tizenhat esztendősen készített latin fordítására az *Ilias* első két énekéből.

Poliziano bizonyára nem késlekedett a válasszal, erre utal levele friss és izgatott hangneme és pergő stílusa (II, 4). Ő érzi megajándékozva magát, hogy Leoniceno végigolvasta és értékelte rövid tanulmányait. A levél az *Ilias*-sorra válaszul tele van tudós idézetekkel és utalásokkal, így például Leonicenót tréfásan Catóhoz hasonlítja, aki őt mint a Floralia ünnepen vigadót vizsgálja. A legnagyobbak között tartja számon, ami a filológiát és a filozófiát illeti, és mintegy *ars poetica* gyanánt kijelenti, hogy a kettőt csak egyszerre lehet magas szinten művelni. Gratulál ékes Galénos-fordításához, melyet annak Hippokratés-kommentárjaiból készített, és reméli, hogy legalább a következő század nagy hasznára szolgál majd, ha a jelenkornak az emberek butasága miatt nem is. Ismét homérosi utalással Odysseus disznóvá vált társához, Grylloshoz hasonlítja a csökönyöseket. Nagy erőt merít Leoniceno dicséretéből és biztatásából a filozófiai kutatáshoz, és ebben legnagyobb támaszát, Picót ünnepli, aki szerinte páratlan a filozófia küzdőterén. Egy mondaton belül két tudós hasonlattal él Pausaniástól és Apollodóros-

¹⁹ A Polizianót ért támadásokról és Sannazzaro gúnyverseiről lásd Frazer-Imregh M.: Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget? – Poliziano és Pontano levélváltása. *Antikvitás és reneszánsz* 6 (2020) 50–57.

tól, majd lelkendezve várja, hogy Leoniceno Firenzébe költözzön, és hárman együtt dolgozhassanak. Ez, mármint Leoniceno Firenzébe költözése ugyan nem történt meg, de Poliziano egy év múlva Picóval együtt tett kódexgyűjtő útján bizonyosan találkozott Leonicenóval, Pico pedig birtokot vett Ferrara környékén 1492-ben, így volt alkalma a két tudósnek gyakrabban is találkozni.²⁰

A következő levél (II, 5) igazi mintapéldája a művelt humanisták kifinomult, elegáns, ugyanakkor játékos „csevegésének”. Leoniceno nagyra értékeli Poliziano elismerését, jóllehet az szerinte legalább részben jóindulatából fakad, azonban szívesebben hallgat az ember egy Nestórra – Polizianót hozzá hasonlítja –, mint egy Thersítésre. Az utóbbival, a szintén az *Ilias*ból ismert örök acsarkodóval bírálói egyenlők. Az igazi kutatók azonban elfogadják majd Poliziano ítéletét Leoniceno szavahihetőségét illetően, s bár kevesen vannak, ők a legkiválóbbak, s velük alkotnak majd kicsiny, de erős csapatot: ezt egy *Aeneis*-idézzel (V, 754) mondja el Leoniceno. Szintén *Aeneis*-idézetet, az I. ének 78–79. sorát szövi a véd- és dacszövetségük megerősítésére buzdító utolsó mondatába: „hisz te szerezted uralmamat és kegyeit Jupiternek”.

A Plinius-vitát indító levél (II, 6) 1491. január 3-i keltezésű, tehát egy évvel későbbi a levélfüzér első darabjánál. Nyilvánvaló, hogy közben is történt még köztük levélváltás, mert ebben Leonicenónak egy olyan, az orvostanhallgatók számára készített jegyzetére reagál Poliziano, amelyet időközben kaphatott meg tőle. Ebben Leoniceno Avicenna, Serapio és más arab nyelven író szerzők orvosi műveinek latin fordításait bírálja, természetesen tartalmi tévedéseikre vonatkozóan. Butler szerint ez a jegyzet elveszett, véleményem szerint azonban ezt Leoniceno beolvastotta, illetve beledolgozta már tárgyalt, 1492-es *De Plinii et aliorum in medicina erroribus* című kiadványába.²¹

A vita tárgya tehát két görög növényteni megnevezés: a κισσός ‘borostyán’ és a κισθος vagy κιστος ‘sziklarózsza’ közötti megkülönböztetés.²² Leoniceno megjegyzése szerint Plinius összekeverte őket. Poliziano minden invencióját és teljes filológiai fegyvertárát bevetve igyekszik védelmébe venni Pliniust, és igyekszik bebizonyítani, hogy különbözőnek értette őket.

Plinius említi szóalakjuk hasonlóságát a XXIV, 81-ben, de már a XVI, 145-ben összekeverte őket, amikor Theophrastostól emelt át innen: *Historia plantarum*, VI, 2, 1, ahol a κιστος-t azaz a ‘sziklarózsát’ írja le, Plinius viszont a κισσός, tehát a ‘borostyán’ leírásába illeszti be.²³ Röviden összefoglalva Plinius és Poliziano téved, Leonicenónak van igaza. Csakhogy még egy szövegromlás is tarkítja a képet. A passzusnak így kellene végződnie: *Sub his maxime nascitur hypocisthis, quam inter herbas dicemus* („Főként ez alatt terem a *hypocisthis*, melyet a légyszárúak között fogunk tárgyalni”, miként Plinius valóban teszi a XXVI, 49-ben.) Mindazáltal mind Poliziano, mind Leoniceno a saját

²⁰ Di Napoli: *i. m.* (10. j.) 227.

²¹ 1492, Ferrara, L. Rossi és A. Grassi nyomdája.

²² Vö. Butler: *i. m.* (1. j.) 331, 5. j.

²³ Butler uo. megjegyzi még, hogy a *De Plinii erroribus*ban Leoniceno helyesen olvasott κισθος-t Theophrastos e passzusában, így ennek romlása κισσός-ra az újrörög nyelvben nem képezi a vita részét.

kéziratában így olvasta a mondat végét: *quam inter hederas diximus* („melyet a borostyánok között említettünk”).

Poliziano úgy véli, sikerült megvédenie Plinius igazát, ám nyitottan várja Leoniceno helyeslő vagy cáfoló véleményét. Végül hozzáteszi: „mivel mindazoknál, akik nagy műveltséggel rendelkeznek, Plinius hatalmas tekintéllyel bír, vagy nem kellene megtámadni, vagy sokkal erőteljesebben kellene megtépázni, mint ahogy, úgy tűnik, eddig tetted.”²⁴

Leoniceno azonban válaszlevelében (II, 7) a filológiai módszereken túl az orvosi gyakorlat és a hétköznapi tapasztalat valóságát tekintette elsődleges mércének, az ókori és középkori auktorok tekintélyét ehhez képest másodlagosnak ítélte. A szerzők közül számára a legnagyobb hitellel a görögök: a botanikus Dioskuridés, a polihisztor Theophrastos és az orvos Galénos rendelkeztek. Az őket kivonatoló arab és római szerzők véleménye szerint számtalan helyen vétettek értelemzavaró elírásokat és kihagyásokat. Rámutat, hogy más az orvos szempontja, aki gyógyítani akar, és más a természettudósé, aki „csak” ismereteket kíván terjeszteni, ezért tévedései nem olyan veszélyesek, mint egy orvosi kézikönyvé, például Serapióé. Ennek ellenére a tévedéseket ki kell igazítani Pliniusnál is. A költők és szónokok számára oly fontos szavak (*verba*) helyett az orvosnak a dolgok (*res*) valósága számít, és ezek igazságát kell a tudósnak kiderítenie.²⁵

Mint Tateo rámutat, paradigmaváltás ez a javából, hiszen a latin szónoklattan és filológia bővületéből Leoniceno lép ki elsőként a görög orvostudomány szorosabb vizsgálatának irányába.²⁶ Ezt a szemléletváltást jelzi Leoniceno barátja, Galateo 1509-ben hozzá írt levelének egy megjegyzése is: a latin nyelvhasználat elsősorban jogi és retorikai beállítottságú volt, s a közigazgatásban csiszolódott. Ezzel szemben a görög nyelv alkalmasabb a filozófia és a tudományok művelésére.²⁷ A Pliniust védő Collenuccio rendíthetetlen hite a római auktorban és bizalmatlansága a görög tudománnyal szemben kétségtelenül a korábbi beállítottság maradványa.

Leoniceno hosszú életének tudományos és oktatói tevékenységével megalapozta egy új, humanista orvoslás alapjait, mely visszanyúlt a görög orvostudomány gyökereihez. Kritikus szemmel vizsgálta nemcsak a „barbár”, azaz az arab és késő skolasztikus, de a humanisták körében a legnagyobb tekintéllyel rendelkező római és görög szerzők szövegeit is, nem a tekintélyrombolás céljából, hanem az igazság felderítése érdekében. Új

²⁴ Butler: *i. m.* (1. j.) 98.

²⁵ Ez az érvelés hasonlít Picóéra, aki a nagy skolasztikus filozófusokat vette védelmébe Barbarónak a stílusukra vonatkozó kritikájával szemben.

²⁶ F. Tateo: *L'epistola di Antonio Galateo a Nicolò Leoniceno*. In: *Filologia umanistica per Gianvito Resta*. III. Padova (1997) 1767–1792.

²⁷ Uo. 1769.

megközelítése nemcsak tanítványai körében talált követőkre,²⁸ de az orvostudományban nemzetközileg is jelentős visszhangot kapott, és útmutatóul szolgált a német Heinrich Ritze, Leonardt Fuchs,²⁹ a francia Symphorien Champier és – akiről itáliai életrajzírói és kutatói olykor megfélekednek – tanítványa, az angol Thomas Linacre életművének megalkotásában.³⁰

II. könyv 3. levél

Niccolò Leonicensi kedves barátjának, Angelo Polizianónak³¹

*Miscellaneá*d ajándéka, melyet a minap Battista Guarino adott át a nevedben nekem, hatalmas örömmel töltött el. Mert jóllehet már rég felhagytam az irodalomtudomány művelésével, mégis örülök, hogy a legműveltebb és a legbarátságosabb férfiak olykor alkalmat szolgáltatnak nekem, hogy visszatérjek azokhoz a tanulmányokhoz, amelyek fiatalkoromban a legnagyobb gyönyörűséggel töltöttek el. Ámbár az igazat megvallva, miután végigolvastam művedet, úgy láttam, hogy nem idegen területeken vesztegetem az időmet, hanem éppenséggel nagy haszonnal a sajátomon. Nemcsak olyasmit találtam benne, ami főként az irodalomra s a költőket és szónokokat illető ismeretekre vonatkozik, hanem egyes orvosok és filozófusok nézeteit is olyan tudósan és ékesen fejtetted ki benne, és olyan jól megvilágítottad, ahogy más könyvekben nem olvashatjuk. Ez a tény nem kisebb reménnyel tölt el, mint hogy egyszer az egész filozófia, amely barbárok között maga is elbarbárosodott, Angelo Poliziano erőfeszítései révén újra latinul kezd szólni.³²

²⁸ Mindenekelőtt Giovanni Mainardi (Manardo) és Giovanni Battista Dal Monte személyében, lásd L. Premuda: Un discepolo di Leonicensi tra filologia ed empirismo: G. Manardo e il «libero esame» dei classici della medicina in funzione di più spregiudicati orientamenti metodologici. In: *Atti del Convegno internazionale per la celebrazione del V Centenario della nascita di Giovanni Manardo, 1462–1536*. Ferrara (1963) 43–56.

²⁹ L. Samoggia: Manardo e la scuola umanistica filologica tedesca con particolare riguardo a Leonard Fuchs. Uo. 241–251; Uő: *Le ripercussioni in Germania dell'indirizzo filologico medico leoniceniano della scuola ferrarese per opera di Leonardo Fuchs*. Ferrara (1964).

³⁰ R. Weiss: Un allievo inglese del Poliziano: Thomas Linacre. In: *Il Poliziano e il suo tempo: Atti del IV Convegno Internazionale di Studi sul Rinascimento (Firenze, 23–26 settembre, 1954)*. Firenze (1957) 231–236; D. Marrone: *Thomas Linacre e altri inglesi laureati in Italia in medicina a Padova nei secoli XV e XVI*. Tesi di dottorato. Padova (2014) 42–80; Uő: Thomas Linacre and the Italian Humanism. Philological and Interpretative Aspects in Linacre's Translations. In: *English Students of Medicine at the University of Padua during the Renaissance*. Eds. D. Marrone – G. Thiene – L. Luxon. Padova (2016) 45–76; Frazer-Imregh M.: Adalékok Marsilio Ficino *De vita* című művének utóéletéhez – Hogyan került a *De vita* Angliába? *Antikvitás és reneszánsz* 5 (2020) 107–126; 120.

³¹ A fordítást Butler: *i. m.* (1. j.) 82–100 alapján készítettem.

³² A „barbárokra” való célzás kétféleképpen érthető. Butler nem nézett utána Leonicensi életrajzának, így tompítani igyekszik jegyzetében a kifejezés élet, inkább „idegennek” értené és fordítaná, mint „műveltennek”. Butler: *i. m.* (31. j.) 330, 2. j; 332, 13. j. Bár a görög filozófiát és orvostudományt a perzsa és szír fordítások után a VIII. és a XII. század között elsősorban az arab tudósok (Avicenna, Averroes és sokan mások) mentették át és művelték, további jelentős eredményeket is felmutatva, a munkáikban megjelenő mágikus és

Mint írod, zsenge korodtól fogva kiváló oktatóid voltak, akik vezetésével magadba szívhattad Platón és Aristotelés tanításait. Most viszont, ahogy írásaidból értesültem, Pico társaságát élvezed, azét a herceget, akit nem lehet eleget dicsérni, s aki tudásának utánzása révén hamarosan a tudás csúcsára juthatsz,³³ miként a szónoklattanban és a költészetben immár a legmagasabb helyen állsz. Ha nem szeretném mindkettőtöket, és nem tartoznék igen sokkal mindkettőtöknek, irigyelnék benneteket azért a boldogságért,³⁴ hogy Itália legragyogóbb városában Lorenzo és fia, Piero de' Medici, korunk kiváló erényű és tehetségű támogatói alatt jut részetekül háborítatlanul, a legnagyobb nyugalomban filozofálni.

Bárcsak én lennék az, akit méltónak találtok, hogy harmadik társként csatlakozzon hozzátok e jelentős vállalkozásokban!³⁵ Ha lehetőségem adódna, hogy veletek éljek, veletek is szeretnék meghalni! Hisz mi lehetne az életben kellemesebb, mi hasznosabb, mint olyan hihetetlenül barátságos, derék és egyúttal minden területen a legnagyobb tudással rendelkező társakkal élni, mint ti vagytok? De úgy remélem, lesz rá alkalom, hogy immár idősebben a hátralevő éveimet veletek töltssem, nemcsak azért, mert társaságotok oly kedves számomra, hanem azért is, hogy kitaláljuk, miként lehetünk a veszendőfélben levő tudományok és még inkább azon emberek életének segítségére, akiket a tömeg tudatlansága Ἄϊδι προίῳπτει [Hádésba bocsát le].³⁶

Élj boldogul! Ha nem bánod, szólj egy jó szót az érdekemben a nagyszerű Pierónak, akinek még gyermekkorában bemutattál, amikor Firenzében voltam, s aki most már ifjúvá serdült, s ahogy hallom, korával együtt erényekben és méltóságban is gyarapodott. Ferrarából, január 28.³⁷

4. levél

Angelo Poliziano kedves barátjának, Niccolò Leonicenónak

Te nem kaptad az ajándékot, hanem inkább adtad azáltal, hogy méltónak tartottál rá, hogy figyelmesen végigolvasd rövid írásaimat, hacsak nem inkább igazságtalan, hogy Cato a *Floralia* ünnepet ültő figyelj. Azt mondod, rég felhagytál az irodalomtudomány-

asztrológiai szempontokat és a többnyire név nélkül fennmaradt, babonás-mágikus gyűjteményeket tudományos alapon ítélték el. A másik lenező értelme a „barbároknak” a skolasztikus filozófia korabeli, hanyatló formájára és a szörnyű Aristotelés-, Avicenna- és Averroes-fordításokra vonatkozhat, melyeket főként Bolognában használtak az oktatásban. A II. könyv 6. leveléből kiderül, hogy Leoniceno írt egy Avicenna téves nézeteit cáfoló művet is, és Poliziano ezzel kapcsolatban ismét a „barbárokat” emlegeti, még hozzá pejoratív értelemben.

³³ Pico szinte utánozhatatlanul kiterjedt és sokrétű filozófiai ismereteire és mély meglátásaira utal.

³⁴ Butler kiadásában *i. m.* (31. j.) 84 a *felicitati* nyomdahibával így: *felicitati*.

³⁵ Itt bizonyára azokra az Aristotelés-előadásokra és tanulmányokra gondol, amelyeket ez idő tájt kezdett Poliziano, melyhez az oxfordi diákok fordításai is kapcsolódnak, valamint Pico könyve, a *De ente et uno* (*A létezőről és az Egyről*).

³⁶ Hom. *Il. I. 3.* A szöveget a szövegkörnyezethez alakította Leoniceno, arra utalva, hogy sok életet az orvostudomány menthet meg.

³⁷ 1490-ben.

nyal. Azt mondom én erre, hogy ha valaki ilyen levelet képes írni, amelyet te a minap küldtél, amelynél ékeesebben szóló nem létezik, úgy vélem, nekem is fel kell hagynom vele alkalmasint. Ám valóban így van: a bölcsészettudományoknak, tehát az irodalomtudományak és a filozófiának nem lehet addig szakértője az ember, amíg csak az egyiket sajátította el, hanem inkább ha már mindkettőt egyszerre bírja.³⁸ Korunkban pedig te, ha nem is egyedül, de kevesekkel, tehát egy-két tudóssal együtt a legmagasabb szinten képviseled. A többit erről még máshol kifejtem.

A napokban láttam Galénosnak azokat a kommentárjait, amelyeket világos és érthető latinra fordítottál.³⁹ Sejtésem szerint (s úgy vélem, sejtéseim nem csapnak be) nagy hasznára válik majd az utókoroknak. Századunknak ugyanis még nem merem remélni, mivel a fonák szokások miatt egyes emberek annyira elbutultak, hogy jóllehet már felfedezték a búzát, ők még mindig a makkot igénylik. Számomra olybá tűnnek ők, mint Plutarchosnál az a bizonyos Odysseusszal vitázó Gryllos,⁴⁰ akit semmilyen észérvel nem lehet rávenni arra, hogy visszaváltozzon emberré, miután Kírké disznóvá varázsolta.

Szinte hihetetlen, mennyi önbizalmat és erőt adott gratulációd, hogy magam teljesen a filozófiának szenteljem. Folytatni fogom tehát a munkát, különösen, mivel amit mostanáig mutatványként közreadtam, az eddig jó fogadtatást kapott, nemcsak az előadásaimon,⁴¹ de a nyilvános vitákon is. Mindkettőben Pico barátom önt bátorságot belém, úgy hiszem, aki jóllehet már rég nem talál magához méltó ellenfélre a küzdőtéren, nekem azért egyedülálló módon segít törekvéseimben és fáradozásaimban. Amikor ő engem valami olyasmivel buzdít, mint a karystosi⁴² öklöző Glaukost az apja: „Gondolj az ekére!”⁴³ biz’ Isten, mintha földet adna Antaios lába alá!⁴⁴

S bárcsak te is velünk élhetnél, ugyanabban a baráti társaságban! Akkor, azt hinném, a múzsák mind, ha vannak még egyáltalán múzsák bárhol, ide költöznének ligeiteikkel és forrásaikkal (hogy ne mondjam, sátorfájukkal), és a tudatlanok és barbárok phalanxait, melyek zászlóikat kitűzve szinte az egész földet diadalmasan elfoglalták, könnyedén megfutathatnánk Pico és a te vezetéseddel!

³⁸ Poliziano a *vestrae* (tiétek, itt „tiéd” értelemben) birtokos névmással hangsúlyozza, hogy Leonicensis inkább filozófus, Poliziano pedig inkább irodalomtudós. Értelmezésem és a kifejezés korabeli használata szerint a *bonae artes* a kettőt együtt jelenti, Butler fordításából (87) viszont úgy tűnik, mintha három különböző tudományágról lenne szó: „those noble arts and literatures and philosophies of yours”.

³⁹ Galénos Hippokratés-kommentárjairól van szó, lásd Leonicensis életrajzát fentebb.

⁴⁰ Plut. *Mor.* 985–992. *Bruta animalia ratione uti* (Loeb, vol. 12, 492–533). A Γρύλλος létező férfinév ugyan a görögben (például Xenophónnak az apját és a fiát is így hívták), de az eredeti jelentése: sertés, hízó.

⁴¹ Poliziano nemcsak Lorenzo de’ Medici fiainak nevelője volt, hanem a firenzei egyetem, a Studio Fiorentino oktatója is.

⁴² Karystos város Euboiában vagy Lakóniában. Butler kihagyja a fordításból.

⁴³ Paus. VI. 10. 2. Glaukost az apja vitte el az olimpiai játékokra, hogy öklözőként benevezze, mert a saját szemével látta, hogy a fiú az öklét használta, hogy a kicsorbult ekét helyrekalapálja. Amikor a fiú tapasztalatlansága miatt már-már veszített, buzdításként bekiabálva emlékeztette tetteire, így tudott győzni végül.

⁴⁴ Az óriási erejű Antaios Libya királya volt, Poseidón és Gaia fia, aki minden idegent birkózásra hívott ki és megölt. Ha elfáradt, anyját, a földet kellett megérintenie, így újult meg ereje. Héraklés úgy tudta legyőzni, hogy fölemelte. Apoll. *Bibl.* II. 5. 11.

Lorenzo és Piero de' Medici, azaz a legemberségesebb atya a legkedvesebb fiával versengve rajonganak érted, s keresik maguknak az alkalmat, hogy irántad való jóindulatuk gazdagabb és teljesebb gyümölcsét valamikor leszüretelhesd.

Élj boldogul!

5. levél

Niccolò Leoniceno kedves barátjának, Angelo Polizianónak

Amennyire nem igazán érdekel, ha dicstelen emberek bírálják, annyira örülök teljes szívemből, ha olyan férfiak becsülnék meg, akiket soha nem lehet eleget dicsérni. Mert bár az előbbieket a gyűlöletből vagy a sárga irigységtől elvakítva mindenkit becsmérelnék, az utóbbiak viszont olykor inkább szeretetükből és jóindulatukból indulnak ki, mint az igazságból, mégis úgy vélem, nagyon is számít, hogy valaki ebből vagy abból az érzésből cselekszik. Hisz ki hinne Thersítésnek, aki mindenkit csak gyaláz,⁴⁵ Nestórral pedig, ki- nek szájából a méznél is édesebben csordogál a beszéd, ki ne értene egyet?⁴⁶ Én bizony, mégha tisztában vagyok is jelentéktelenségemmel, mégis beszéded meggyőző ereje és szépsége által rabul ejtve immár úgy vélem, hogy rendelkezem némi elismertséggel és megbecsüléssel. S nem is tudom elképzelni, hogy rólam alkotott ítéletedet ne fogadnák el néhányan, kivéve azokat, akik, mint ékesesszóló leveledben írod, már teljesen elbutultak, és nem tudnak megválni a makktól. Ám legalább azok elfogadják, akik igazi kutatómunkában lelik örömeiket: „Számra kevés,” – ez igaz – „de ha küzdeni kell, mindjűk csupa bajnok.”⁴⁷ Az ő fegyvereikre és segédcsapataikra támaszkodva a barbárok falanxait és azok támadásait és kevélykedését, akik tőlünk hozzájuk álltak át, semmibe is veszem!

Csak te, drága Polizianóm, mutasd magad annak, aki mindig is voltál irányomban, azaz becsületed és jó hírneved elszánt védelmezőjének! Lorenzo és Piero de' Medicit illetően pedig, azaz atyjával együtt a legemberségesebb fiút, kik versengve rajonganak érted, mivelhogy te voltál „az, ki királyságom, s a hatalmam és kegyeim mind”,⁴⁸ a náluk élvezett megbecsülésed és tekintélyed révén kijártad, kérlek igyekezz irántam táplált szeretűket megőrizni.

Élj boldogul!

⁴⁵ Thersítés Hom. *Il.* II. énekében jelenik meg mint notórius gyalázkodó (a 212. sortól), ahol Agamemnont igyekszik nevetség tárgyává tenni, de Odysseus elhallgattatja. Gúnyolódásának utolsó célpontja Achilleus volt, aki beleszeretett az általa legyőzött és megölt amazonba, Penthesileiába, ezért Achilleus vele is végzett. Apollod. *Epit.* V. 1.

⁴⁶ Nestór az *Ilias*ban végig mint ékesesszóló és bölcs tanácsadó tűnik fel.

⁴⁷ Verg. *Aen.* V. 754. Saját fordításom, Lakatos István ihletése nyomán.

⁴⁸ Verg. *Aen.* I. 78–79. Saját fordításom.

6. levél

Angelo Poliziano kedves barátjának, Niccolò Leonicenónak

Nem is tudom, hogy nagyobb örömet vagy fájdalmat okoztak-e inkább nekem azok a jegyzeteid,⁴⁹ Niccolò, melyekben Avicenna⁵⁰ ostobaságait cáfolod meg, s az ifjabb orvosokat okítod, hogy a tudatlanság mekkora ködéből kell kilábalniuk. Hiszen szerfelett örvendek, hogy az a férfi hozta nyilvánosságra azokat a dolgokat, amikben az élet és a jó egészség áll, akit én tehetsége és tanultsága miatt mindig a legtöbbre tartottam. Másfelől viszont fájjalom az emberi nem sorsát, mert oly sokáig tűri, hogy e szomorú tudatlanság büntetlenül garázdálkodjon, s néha azoktól veszi (pénzért!) az élet reményét, ahonnan a legbiztosabban jön a halál. Ki ne látná ugyanis, hogy nagyobb veszély fenyeget az orvostól, mint a betegségtől, hogyha egy betegséget egy másik gyanánt kezelnek, s bizonyos orvosságokat mások helyett adnak be?

Ha téged, Niccolò, az a régi kor szült volna, melyben az érdemek elnyerték jutalmukat, még az istenek jutalmával sem maradtál volna híján, hacsak nem gondoljuk, hogy egy vagy két embert kiragadni a halálból nagyobb dolog (amit Asklépios tett), mint egyöntetűen megmenteni az emberiség egészét (amit te teszel) a halálnak akár az árnyékából is. Ezért kérek, folytasd azt az utat, amelyen elindultál, tudniillik, hogy erőfeszítéseid révén egyszerre szerezz magadnak halhatatlan dicsőséget, minden halandónak pedig, kik eddig betegek voltak, életet és egészséget adj.

Ami viszont Pliniusunkra vonatkozó kritikádat illeti, hogy összekeverné a *kisthost* [κίσθος, κίστος] a borostyánnal [κισσός], ebben én (bár nyíltan és barátságosan) messze nem értek veled egyet. S nem félek bátran magamra vállalni annak a férfinak a védelmezését, aki oly dicső érdemeket szerzett az élet és annak tudománya terén, különösen veled szemben, azaz a kiváló filozófussal szemben, aki számára semmi nem lehet fontosabb az igazságnál. A ti iskolátokból való ez a mondás: „Sókratés a barátunk, de az igazság még nagyobb barátunk”, és ez is: „Mindkettő a barátunk, az igazság azonban nagyobb tiszteletre méltó.”

Plinius tehát, ahogyan te állítod, azután pedig Avicenna, nem különbözteti meg a borostyántól, s amennyiben ez így van, hatalmasat hibázik, mivel a *kisthos* mind alakjában, mind színeiben, mind hatóanyagaiban nagymértékben különbözik a borostyántól. Még azt is hozzáteszed, hogy Pliniuson jobban kell csodálkoznunk, mint Avicennán, mivel a görög nyelvben járatos lévén különbséget kellett volna tennie a *kissos*, azaz a borostyán és a *kisthos* között. Bizonyosságul, miszerint egyiket a másiktól nem választja el, azt

⁴⁹ Az említett jegyzet elveszett, Leonicino azonban kiadta Polizianónak ezt a levelét a saját válaszával együtt, amely eredetileg jóval hosszabb volt az itt következő, II. 7-es levélnél, ezzel a címmel: *De Plinii et aliorum in medicina erroribus*, mely első ízben Ferrarában, 1492. december 18-án jelent meg, és széles körű vitát szított Plinius megbízhatóságát illetően.

⁵⁰ A latin nevén Avicennaként ismert Pur-e Sina, ismertebb nevén Ibn Sina (980k–1037) arabul író, perzsa származású orvos, filozófus. A Ficino által a *De vita* három könyvében legtöbbet idézett művei: orvosi kézikönyve, a *Liber canonis*, a *De viribus cordis* és a *De animalibus*. Filozófiai munkásságáról lásd Bányai F.: Lélek, kozmosz és istenbizonyítékok Ibn Sina gondolatrendszerében. *Orpheus Noster* 32 (2018) 54–72.

hozod fel, hogy a *Naturalis historia* tizenhatodik könyvében a borostyánt kettéválasztja hím- és nőivarúra, és mindkettő virágját hasonlónak mondja a vadrózsáéhoz, majd ugyanő a huszonnegyedik könyvben azt a bizonyos *kisthost* is, ami alatt a *hypokisthos* is terem, hím- és nőivarúra választja ketté, s a hímivarúnak rózsaszín, a nőivarúnak fehér virágot tulajdonít, végül pedig hogy ezt a *kisthost* is a borostyánok között említette meg.⁵¹ Amiért is úgy tűnik, a következőképpen tudod összefoglalni: mivel Plinius a huszonnegyedik könyvben kijelenti, hogy a *kisthos*ról a borostyánok között tett korábban említést, melynek nevét mindazáltal fentebb sehol nem sorolja fel a borostyánok között, könnyen adódik az a következtetés, hogy a *kisthost* is a borostyán gyűjtőneve alatt érti, különösen, mivel úgy a borostyánt, mint a *kisthost*, hím- és nőivarúra választja szét, és a *kisthos* virágát a borostyánok között írja le.

Most, miután előadtam a te nézeteidet, kifejtem, hogy ezzel szemben én miként vélekedem. Azt állítom, hogy Plinius sehol sem említi a *kisthost* a borostyánok között, kivéve a huszonnegyedik könyvet, ahol pedig világosan megkülönbözteti a borostyántól. Mert amit a saját magad számára Plinius tanúságaként feltételezel, hogy ő másutt a *kisthos*ról a borostyánok között beszélne, azt semmiképpen nem fogadom el. Számomra ugyanis ott, ahol ezt mondja, tudniillik a huszonnegyedik könyvben, úgy tűnik, hogy a *kisthos*ról csak addig a pontig értekeznek, amely nála így szól: „ezek alatt terem leginkább a *hypokisthos*”. Ezután rögtön pont van,⁵² majd új mondat kezdődik, így: „Amit a borostyánoknál említettünk, a *kissost*, *erythranos*nak is nevezik ugyanők, amely hasonló a borostyánhoz.” S nem félek attól (hisz akkora a műveltséged), hogy ne ismernél rá arra az alakzatra, amelyhez hasonló Ovidiusnál is szerepel: „Amit / olvasol, ím a levél rab Briséis kezitől jött.”⁵³ S úgyszintén: „Mit, ha te nem küldesz, hójával lesz maga: «Üdvöt!» / hős amazon-sarjnak küldi a krétai nő.”⁵⁴ Ha te azt a bizonyos „amit” az előtte levőkre kívánod vonatkoztatni, akkor kénytelen leszel inkább a *hypokisthos*ra (hisz ez áll közvetlenül előtte), mint a *kisthos*ra vonatkoztatni. És a *hypokisthos*ról semmit nem mond fentebb, azaz a tizenhatodik könyvben, a borostyánok között, jöllehet az *erythranost* pedig tárgyalja.

Mi a helyzet azzal, hogy sem a *kisthost* nem nevezi meg sehol máshol a borostyánok között, s a hím- és nőivarúak különbözőése sem annyira a *kisthos* sajátossága csak, hanem inkább minden fáé és cserjéé általában, amit maga Plinius sem rejt véka alá? Mi a helyzet azzal, hogy a virágja is különböző, a borostyánon tudniillik a hím- és nő-

⁵¹ Valójában a mályvavirágúak közé tartozó szuhar két válfajáról van szó. B. Guzmán – P. Vargas: Historical Biogeography and Character Evolution of Cistaceae (Malvales) Based on Analysis of Plastid rbcL and trnL-trnF Sequences. *Organisms Diversity & Evolution* 9 (2009) 83–99. doi:10.1016/j.ode.2009.01.001.

⁵² ...post id autem statim interpungitur, ac de integro sic verba incipiunt... Butler fordítása itt nem világos: „Immediately after this comes a period, and then the text starts from scratch as follows.” (Kiemelés tőlem.)

⁵³ Ov. Her. III, 1: *Quam legis a rapta Briseide littera venit...* Saját fordításon.

⁵⁴ Ov. Her. IV, 1: *Quam nisi tu dederis, caritura est ipsa, salutem, / mittit Amazonio Cressa puella viro.* Saját fordításom. Phaidra küldi üdvözlét Hippolytosnak, Théseus fiának, akit egy amazon szült neki. A *salus* az „üdvözlés” kívül az „egészséget” és „boldogságot” is jelenti, Ovidius drámai szójátéka az átültetésben nehezen érzékelhető.

ivarúak egyszínűek, a *kisthoson* viszont nagyon is különbözőek? Mert az, hogy a borostyán virágát a sziklarózsához hasonlítja,⁵⁵ úgy vélem, nem a színét érti rajta, hanem a pelyhességét, ami a rózsákra jellemző. Ezért hívta Theophrastos is a borostyán virágát *χνοώδη*-nak [pelyhesnek].⁵⁶

Úgy vélem tehát, eléggé nyilvánvaló, hogy semmi nem kényszerít minket arra, hogy elismerjük, Plinius a tizenhatodik könyvben a *kisthost* a borostyánok közé sorolta, aki mindazonáltal a huszonegyedik könyvben a *kisthost* csakúgy, mint a *chamaikissont* [*χαμαίκισσος* – földi borostyán] kapcsolatba hozta a borostyánnal, nem azért mert az hitte, hogy a *kisthos* és a borostyán ugyanaz, hanem mert a görögök egy hasonló szóval (így mondja ugyanis) nevezik meg. Ezért, nehogy a kifejezés hasonlósága bárkit is megtéveszsen, éppen ott tette hozzá a megkülönböztetést, ahol az összekeverésükre alkalom adódott. S még ezzel sem elégedett meg, hanem a *kisthos* borostyántól különböző sajátjaival is kiegészítette. Fentebb ugyanis sehol nem írta le a borostyánt így, hogy rámutatott volna akár hogy „nagyobb a kakukkfűnél”, akár hogy „a bazsalikoméhoz hasonló a levele”, akár végül hogy „fehér virágú”. Ezért immár ki kételkedhetne, hogy Pliniust valóban „Szerencsésnek” kell neveznünk,⁵⁷ hiszen e hiba gyanújának még az árnyéka sem fér hozzá!

Mellesleg, bevallom, meglepődtem a következő dolgon: hogy jutott eszedbe, hogy a *lédon* (vagy ha inkább így akarod, *lada*, amiből a *ladanum* név is származik) növényt latin kifejezésnek véld?⁵⁸ Mintha éppenséggel Dioskoridés és más régi görög szerzők is nem ezt használnák mindenütt mint honi és anyanyelvi kifejezést, ahogy, bizony Isten, a *ladanumot* is!

Ezek voltak, Niccolóm, amikben Plinius kapcsán ellentmondanék neked (hogy igaz vagy hamis, nem tudom, de számomra mégis valószínű). Hogyha te, nagy tudású férfiú helyesnek találod, örülni fogok, hogy egy latin szerző hírneve nem forog olyan veszélyben,⁵⁹ mint a barbároké.⁶⁰ Ha nem, várom mit és hogyan felelsz e felvetéseimre. Jelesen mivel mindazoknál, akik nagy műveltséggel rendelkeznek, Plinius hatalmas tekintéllyel bír, vagy nem kellene megtámadni, vagy sokkal erőteljesebben kellene megtépzni, mint ahogy, úgy tűnik, eddig tetted.

Élj boldogul!⁶¹

⁵⁵ Plin. *NH* XVI, 145.

⁵⁶ Theophr. *Hist. pl.* III, 18, 6.

⁵⁷ *Secundus*, azaz „a szerencsés”, „a sikeres”, a mellékneve volt, teljes neve: Gaius Plinius Secundus. Butler tévesen tulajdonítja az idősebb Pliniusnak a *Caecilius* melléknevet, ez az ifjabb Pliniusé volt. Butler: *i. m.* (1. j.) 332, 10. j.

⁵⁸ A *λήδων* nevű cserje (*Cistus ladanifer*), magyarul balzsamos szuhar, Theokritosnál *κίστος κρητικός*. Illatos gyantája a *λάδωνον* vagy *λήδωνον* idegnyugtató hatású, melyet füstölőben égetnek. A latinban a *ladam* alak valójában hibás (valószínűleg nem Polizianóé a hiba), hiszen a Dioskuridésnél használt *λάδα* már egy semleges nemű többes szám.

⁵⁹ *...non in eadem esse alea...* szó szerint: „nem ugyanazon a kockán forog” – a fordulat maga idősebb Pliniustól származik, *NH* Praef. 7. Vö. Guarino hasonló megfogalmazását az I. könyv 19. levelében, ahol egyértelmű, hogy Plinius a kifejezés forrása.

⁶⁰ Lásd az I. könyv 2. levelének jegyzeteit.

⁶¹ A Leonicensi által közzétett szöveg hozzátézi: Firenze, 1491. január 3.

7. levél

Niccolò Leoniceno kedves barátjának, Angelo Polizianónak

Nagyon örülök Angelo, nagy tudású férfiú, hogy az orvostudományról író barbárok ostobaságainak cáfolatában végzett tanulmányaimat helyesled te, akit soha nem lehet eleget dicsérni. Én ugyanis nem úgy vélekedem rólad, mint a legtöbben, akik ebben forogódnak, hogy az ékesszóló ember nem mondhat véleményt más tudományágakban, mintha szükségszerű lenne, hogy az, aki filozófiával és az irodalomtudománnyal foglalkozik, járatlan az orvostudományban. Ismerem élesen látó tehetségedet, ismerem már kora ifjú korodtól fogva szenvedélyesen végzett tanulmányaidat és tudományos munkásságodat, nemcsak a filozófia, hanem a szónoklattan és a költészet terén is, s mind-egyikben oly nagy eredményeket értél el, hogy messze földön híres hazád, Firenze minden szabad művészetben a mestereként él veled.⁶²

Nem különösebben meglepő, hogy azon kevesek egyike vagy, akik korunkban az ékesszólást a bölcsességgel vegyítették, mivel e bölcsesség tanulmányozásában az isteni tehetségű férfi, az én Giovanni Pico della Mirandola barátom a vezető és társad, akivel éjjel-nappal a [különbféle] tanítások értelmezésével töltitek az időt. Azonkívül a zavartalan filozofáláshoz minden segítséget megad számodra Lorenzo de' Medici kedvezése és kedvessége, aki ez idő tájt a tudományok legjelentősebb támogatója, aki a világ minden tájára szétküldve követeit hatalmas költségen, a tudomány minden ágában kutatja föl és szerzi be a köteteket,⁶³ semmilyen költséget nem kímélve teremti elő számodra és a bölcsészettudományokban buzgólkodó kitűnő tehetségek számára a kutatáshoz szükséges eszközök tárházát. A te elbeszéléseid révén hallottam azt a híres mondatot, amely Lorenzo száját hagyta el, miszerint azt kívánja, te és Pico barátom annyi könyv vásárlására buzdítsátok őt, hogy végül, amikor kifogytatok a vásárlásokból,⁶⁴ kénytelen legyen az összes ingóságát elzalogosítani. Mivel tehát minden jó – a szándék és a szerencse is – bőségesen megvan benned, ha Angelo Poliziano áll ki mellettem, amikor a barbárok ellen emelem fel a szavam, semmi nincs, amiért bárkitől tartanom kellene, aki az ő védelmezésüket vállalja fel.

Másfelől viszont, amennyire helyesled, hogy a barbárokat megcáfolom, annyira nem értesz egyet azzal, hogy Pliniusnak, aki az életre vonatkozó tudományokban annyi érdemet szerzett, a barbárokkal együtt hitelét ugyanúgy megkérdőjeleztem,⁶⁵ aki mindazoknál, akik nagy szakértelemmel rendelkeznek, akkora tekintéllyel bír, hogy vagy nem

⁶² Utalás Poliziano oktatói tevékenységére a firenzei *Studió*ban.

⁶³ 1491. június 3-án Poliziano Pico della Mirandolával együtt Velencébe utazott, hogy az útközben meglátogatott városokban kéziratokat szerezzenek be a Medici-könyvtár számára. A két barát július második felében tért vissza Firenzébe. Poliziano erről szóló útinaplóját kiadta G. Pesenti: *Diario odeporico-bibliografico inedito del Poliziano. Memorie del R. Ist. Lombardo di Scienze e Lettere. Cl. lett. scienze morali e storiche* 23/7 (1914–1917) 230: „1491 die 3 Juni a hore 17 partimo el conte Johanni Pico della Mirandola et io da Firenze”. *Vö. Di Napoli: i. m.* (10. j.) 226–227.

⁶⁴ *...deficientibus sumptibus*. Butler (103) helytelenül így fordítja: „when his money finally began to run out”. A *sumptus* csak költség vagy vásárlás lehet, pénzt vagy vagyont nem jelent.

⁶⁵ *...intra eandem cum barbaris aleam posuerim*. Szó szerint: „ugyanúgy megkockáztattam”.

kellott volna megtámadnom, vagy ha szerintem teljesen ízekre kell szedni, akkor azt bátrabban kellene tennem, mint láthatóan eddig tettem. Ha esetleg ezen szavaiddal mint jóbarátod leplezetten vakmerőséggel és tiszteletlenséggel vádolsz, hogy egy ilyen nagyra becsült férfit hamis vádaskodással igyekeztem sarokba szorítani, már meg is van a mentségem, méghozzá a te leveledből. Megvallod ugyanis, hogy igaz az a mondat, amelyet a mi iskolánkban szoktunk emlegetni: „Platón a barátunk, még inkább barátunk az igazság, de mivel ők ketten is barátok, derék dolog első helyen az igazságot tisztelni.”

Mivel tehát úgy véltem, hogy Pliniust, csakúgy, mint másokat, a borostyán leírásában megtévesztette egy másik növény nevének hasonlósága, melyet a görögöknél *κισθός*-nak hívnak (mert a borostyánt a görögök *κισσός*-nak mondják), s ismertető jeleiket hibásan összekeverte, nem akartam, amennyire rajtam múltott, hogy az igazság homályban maradjon. Ami pedig azt illeti, hogy úgy ítéled, a hibára vérmesebben és egyértelműbben rá kellett volna mutatnom, tudnod kell, nem az volt ebben a szándékom, hogy Plinius tekintélyét leromboljam. Hiszen amikor ezt az előadásomat írtam, a fő célom a barbárokkal való vita volt. És ezért, amikor a borostyánról volt szó, s igyekeztem bebizonyítani, hogy Avicenna nem ismerte elég jól ennek természetét, mellesleg és csak úgy futtában, többek említése során Pliniust is megneveztem, akiről mindazonáltal nem állítottam, hogy Avicennával együtt a többi dologban is tévedett,⁶⁶ hanem hogy úgy tűnik, ebben a többiekkel együtt ugyanabba a hibába esett. Lásd, mennyivel visszafogottabban beszéltem ott Pliniusról, mint a többiekről, akikről bebizonyítottam, hogy e hibájuk révén nem csupán letértek a helyes útról, de teljesen eltévedtek. Ha akkor az lett volna, vagy most az lenne a szándékom, hogy Plinius hibáit feltárjam, s a nyilvánosságra hozzam, egy egész könyvet meg tudtam volna, vagy meg tudnék tölteni ezekkel, bármikor. Mégis úgy véltem, a sok közül keveset kellett ott feltárnom, hogy megértsd, nem elhamarkodott ítélettel, hanem nyomós érvekkel jutottam arra, hogy úgy gondoljam, Plinius a borostyán leírásában, mint sok más, az orvostudományra vonatkozó dologban, tévedett.

Abban viszont mindketten egyetértünk, hogy Dioskuridés a legtekintélyesebb szerző úgy a görögöknél, mint a latinoknál és még a barbároknál is, és elsősorban neki kell hinnünk a lágyszárú növények és a cserjék leírásában. Hiszen Plinius maga, csakúgy, mint Theophrastos, őt követte ezen a téren, úgyhogy aki mindkét nyelven, görögül és latinul is tud, felismeri, hogy Plinius egész mondatokat fordított Dioskuridéstől, szinte szóról szóra. Továbbá Galénos,⁶⁷ aki úgy minden szabad művészetben, mint különösen

⁶⁶ ...*una cum Avicenna ac reliquis*. Butler személyekre érti (105), de így elveszíti a mondat az értelmét: „along with Avicenna and the rest”.

⁶⁷ Galénos (129–216) pergamoni származású orvos és filozófus, Pergamon, Smyrna és Korinthos után Alexandriában tanult, majd utazásai során bővítette tovább ismereteit. Végül Rómában telepedett le, ahol a különböző orvosi irányzatok vitáinak elfajulása miatt menekülnie kellett, így visszatért hazájába. Marcus Aurelius császár azonban visszahívta, személyi orvosává tette, sőt fia, Commodus egészségét is rábízta, amikor Germániába indult hadjáratra. Így írhatta meg (görögül) hatalmas életművét, mely modern kiadásban mintegy huszonegy vaskos kötetre rúg: *Claudii Galeni Opera omnia*. Ed. curavit Karl Gottlob Kühn. *Historia literaria*: Johann Ch. G. Ackelmann. Lipsiae, in off. libr. C. Knoblochii (1821–1840) 19 vol. in 21. Az újabb, Loeb-féle kiadás 2020-ban a tizedik kötetnél tart: <https://www.loebclassics.com/search?q=Galen>. Írásai az

az orvostudományban a legnagyobbak közé tartozik, a *De simplicibus medicamentis* [Gyógynövények és gyógyalapanyagok] című könyvében megvallja, hogy azért hagyta el a növények kinézetének leírását, mert Dioskuridés munkája bőségesen elegendő e területen. Az arab Serapio⁶⁸ sem jellemezte másként a növényeket, amikor leírásukba fogott, ámbár nem követte mindenben megfelelően Dioskuridést, s könyveit számtalan hibával töltötte meg, melyeket ha nem remélném, hogy híres előljárónk, Ermolao Barbaro, az aquileiai érsek, aki minden tudományban nagy szakértelemmel rendelkezik, tudásával és szorgalmával fel fogja tárni, sokkal szívesebben jegyzetelném meg, mint ahogy most Plinius ezen hibáit készülök felsorolni, mind azért, mert jobban kedvelem, ha barbárokkal, mint ha latinokkal szállok szembe, mind azért, mert nagyobb veszély fenyegeti az emberi nemet Serapio tudatlansága, mint Plinius részéről. Korunkban ugyanis a gyógynövények és gyógyalapanyagok tekintetében szinte minden orvos Serapiót követi, Pliniust pedig még olvasásra se méltatják, mivel úgy ítélik, hogy ő a grammatikusok és a szónokok, nem pedig a filozófusok és az orvosok sorába tartozik.

Én azonban, még ha nem is tagadom, hogy Plinius minden tudományágban ért el eredményeket, mégis úgy hiszem, hogy sok mindent, amiről *Naturalis historiájában* írt, nem tudott bizonyosan, és nem is kutatta elegendő módon. Ebből az következik, hogy mivel nem azt írta meg, amit ő maga tudott, hanem inkább, amit a különböző szerzőktől innen-onnan összeszedett, gyakran úgy tűnik, hogy különböző dolgokról úgy beszél, mintha azonosak volnának, és ugyanazokról a dolgokról pedig úgy, mintha különbözőek volnának. Ezt a tényt remélem, könnyen be fogom tudni bizonyítani a számodra, aki nagy tudós vagy, ha az érzelmeiket kicsit félretéve, nem annyira Plinius védőjeként, mint inkább bírójaként azokat a hibákat, amelyekre rá kívánok mutatni, kész leszel alaposan mérlegelni és vizsgálat alá venni.⁶⁹

Élj boldogul!

FRAZER-IMREGH MONIKA

Károli Gáspár Református Egyetem BTK Ókortörténeti és Segéttudományi Tanszék
imreghmonika@gmail.com

orvostudomány minden ágát felölelték és megalapozták, enciklopédikus igénnyel foglalta össze bennük kora és az elődök, főként Hippokratés (azaz a hippokratési corpus) eredményeit, akit kommentált is. Bár tekintélyét Paracelsustól kezdve megrengették az újabb kutatások, főként a keringési rendszert illetően, a XIX. század közepéig művei döntő részét képezték az orvosképzésnek. Lásd L. García-Ballester: *Galen and Galenism: Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*. Ed. J. Arrizabalaga. Ashgate (2002); V. Boudon-Millot: *Galien de Pergame*. Paris (2012) 295–324; Frazer-Imregh M.: Galénos, az orvos-filozófus a testnedvekről és a fekete epéről. *Orpheus Noster* 32 (2018) 73–97.

⁶⁸ Latin nevén ifjabb Johannes Serapio arab orvos (Ibn Sarábi, XII. sz.). Széles körben elterjedt orvosságos kézikönyve a *Liber aggregatus in medicinis simplicibus*, melynek első latin nyelvű nyomtatott kiadása nem az 1479-es, velencei, ahogy Butler írja (332), hanem az 1473-as milánói. Lásd F. G. Meyer – E. W. Emmart Trueblood – J. L. Heller: *The Great Herbar of Leonard Fuchs*. Stanford (1999) 790. Serapio művének Padova fejedelme számára készített olasz fordítása „Carrarai füveskönyv” címen terjedt el.

⁶⁹ A hibák listája valószínűleg külön lapokon vagy füzetben szerepelt, és Leoniceno az általa kiadott levélváltásba sem vette bele. Minden bizonnyal ez volt a magva vagy esetleg a végleges szövege Leoniceno *De Plinii et aliorum in medicina erroribus* című művének. Lásd az előző levél jegyzeteit.

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)